

VEDECKÉ SPRÁVY

ALOJZ MALÍŠEK*

ZHODNOTENIE FAKTORA ERÓZNEJ ÚČINNOSTI PRÍVALOVEJ ZRÁŽKY

Alojz Malíšek: Evaluation of the Erosion Effectiveness Factor of a Downpour. Geogr. čas., 42, 1990, 4; 1 Fig., 1 Table, 10 Refs.

The erosion effectiveness of a downpour is in this work analysed by a derived relation of USA units as a kinetic energy $E = 916 + 331 \text{ Log } i$ to SI system: $R = [\sum_{j=1}^n (2.06 + 0,873 \log i') \cdot \Delta h]$. Imax 30. It is a physical quantity of precipitation division intensity i' and its increase of precipitation height Δh . At the beginning of precipitation, its part is infiltrated into soil. We consider this precipitation value according to N. Hudson [8] 1,25 or as the case may be according to F. Toman [9] 1,0 cm. The erosion process arises when $i \geq 2,4 \text{ cm.h}^{-1}$, or $i \geq 2,0 \text{ cm.h}^{-1}$. With combination there were reckoned values of precipitation course of August 3rd, 1984 in Švermovo $R \in (12,7; 12,6; 9,3; 5,0; 0; 4,8) \text{ MJ.ha}^{-1} \cdot \text{cm.h}^{-1}$. The results show that all precipitation divisions Δh or as the case may be a total precipitation MZ doesn't participate in creating erosion processes. For intensity of erosion processes it is recommended to analyse part of precipitation division intensity $i' = \Delta t \cdot \Delta h$ for $i \geq 2,0 \text{ cm.h}^{-1}$ above 1,0 cm of precipitation line.

Erózia pôdy je mechanický proces, ktorý si vyžaduje energiu. Veľa energie dodávajú padajúce dažďové kvapky, ktoré dosahujú rýchlosť až 9 ms^{-1} . Kinetická energia [KE] prívalovej zrážky počas 30 minút môže dosiahnuť hodnotu až 300 MJ.ha^{-1} . Dažďové kvapky pri dopade na pôdny povrch rozrušujú jemné časti pôdy a za určitých podmienok pripravujú povrchovo tečúcej vode materiál k premiestňovaniu, alebo k odnášaniam z územia. Väčší úhrn zrážky ako je schopný pôdny povrch spolu s vegetáciou zadržať a vyššia intenzita zrážky ako intenzita vsaku vyvolávajú povrchový odtok, ktorý je základnou podmienkou pre vznik erózneho procesu.

Intenzita a množstvo zrážok za istých podmienok najviac ovplyvňujú zrážkovú eróziu pôdy. Narastaním intenzity zrážky sa zvyšuje jeho kinetická energia a objem povrchovo tečúcej vody. Pre vznik erózných procesov sú vo väčšine prípadov rozhodujúce prívalové zrážky: výskyt, intenzita a zrážkový úhrn.

* Ing. Alojz Malíšek, Výskumný ústav pôdnej úrodnosti, Rožňavská 23, 823 69 Bratislava.

Prívalové zrážky spôsobujú povrchový odtok, ktorý je zintenzívnený účinkom kinetickej energie dopadu dažďových kvapiek.

Faktor eróznej účinnosti prívalovej zrážky R vymedzili W. H. Wischmeier — D. D. Smith (1958) ako súčin KE zrážky a jej maximálnej 30-minútovej intenzity. Touto problematikou sa u nás zaoberalo viacero autorov [J. Pretl 1973; F. Toman 1982, 1985; V. Pasák 1982; M. Šabata 1984; T. Hrnčiarová 1986; F. Ale-na 1986; D. Zachar 1983; A. Malíšek 1987; Z. Krajčířová 1988]. Všeobecným výsledkom je stanovenie priemernej ročnej hodnoty faktora R v jednotlivých mesiacoch a dekádach, zostrojenie izo-erodentov, tzv. izo-erozívnych čiar pre niektoré vybrané územia, pre detailné výpočty ochranného účinku vegetácie a celkovú hodnotu pôdneho zmyvu a posúdenie protieróznych opatrení z hľadiska účinnosti a životnosti.

Vypočítané hodnoty faktora R podľa jednotlivých autorov a metodiky ÚVTIZ 11/83 [6] vykazujú rozdiely. Energia prívalovej zrážky a hodnota faktora R sú závislé od zrážkového úhrnu (Hz) a intenzity zrážky (i). Kombináciou týchto dvoch fyzikálnych veličín zrážky sa mení aj hodnota faktora R , ako ukazuje rozbor zrážkovej čiary prívalovej zrážky na ombrografickej stanici Švermovo z 3. 8. 1984.

MATERIÁL A METÓDA

Na výpočet straty pôdy sa používa Univerzálny erózný model podľa W. H. Wischmeiera a D. D. Smitha modifikovaný pre podmienky ČSFR metodikou ÚVTIZ 11/83. Priebeh erózných procesov vyjadruje súčin dvoch kvantitatívnych faktorov (zrážkovej erozivity a erodovateľnosti pôdy) a štyroch kvalitatívnych faktorov:

$$A = R \cdot K \cdot L \cdot S \cdot C \cdot P, \quad (1)$$

kde: A — strata pôdy v $t \cdot ha^{-1} \cdot r^{-1}$,
 R — faktor eróznej účinnosti prívalovej zrážky,
 K — faktor erodovateľnosti pôdy,
 L — faktor dĺžky svahu,
 S — faktor sklonu svahu,
 C — faktor ochranného vplyvu vegetácie,
 P — faktor účinnosti protieróznych opatrení.

Faktor R je analyzovaný v príspevku.

Faktor K závisí od fyzikálnych vlastností pôdy: obsahu organických látok, obsahu humusu, ílovitých častíc, prachu, skeletovosti a pod. Podľa bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek a komplexného pôdoznaleckého prieskumu $K < 0,13 \div 0,57 >$.

Topografický faktor LS predstavuje pomer straty pôdy na jednotku plochy riešeného svahu ku strate pôdy na štandardnej zrovnávacej ploche: $L = 22,13$ m a $S = 9\%$. L -faktor pre dĺžku pozemku 10—1500 m má hodnoty $L \in < 0,7 \div 8,3 >$; pre sklon svahu 2—30 % má hodnoty $S \in < 0,2 \div 7,3 >$.

C — faktor ochranného vplyvu vegetácie nadobúda hodnoty $C \in < 0,005 \div 0,8 >$; najnižšie majú trvalé trávne porasty, ďateloviny a najvyššie okopaniny: kukurica, cukrová repa a zemiaky.

Faktor $P \in < 0,05 \div 1,0 >$ závisí od spôsobu vykonávania agrotechniky: vrstevnicového obrábania pôdy, pásového striedania plodín na svahu; hydrotechnic-

kých opatrení: hrádzkovanja, záchytných priekop, prieloh a technických opatrení: terasovania, pri ktorom dosahuje P najnižšie hodnoty.

Faktor eróznej účinnosti prívalovej zrážky R vymedzili W. H. Wischmeier a D. D. Smith ako súčin kinetickej energie E a jeho max. 30-minútovej intenzity I_{30} :

$$R = E \cdot I_{\max 30} \quad (2)$$

Kinetickú energiu E určili vzťahom:

$$E = 916 + 331 \log i, \quad (3)$$

kde E je kinetická energia dažďa vyjadrená v amerických tonách /stopa/ acre na výšku 1 cílu zrážky v hodinách,

i — intenzita dažďa v cíloch za hodinu.

Energia dažďových kvapiek sa zisťuje výpočtom z hmoty kvapiek a konečnej rýchlosti pádu. Kinetická energia dažďa je súčet kinetických energií jednotlivých kvapiek. W. H. Wischmeier a D. D. Smith odvodili vzťah (3) medzi kinetickou energiou dažďa a jeho intenzitou v tvare logaritmickú regresie [2].

Pre použitie rovnice (3) v našich podmienkach je potrebné previesť transformáciu z USA jednotiek do sústavy SI:

1. Transformovanie intenzity zrážky:

$$i = \frac{\text{inch (palec)}}{\text{hour (hodina)}},$$

$$i = \frac{\text{inch}}{\text{hour}} = 25,4 \text{ mm.h}^{-1} \text{ alebo } 2,54 \text{ cm.h}^{-1}$$

Prevod intenzity na mm, resp. cm bude zavedený symbolom im , rovnica (3) vynásobená intenzitou i :

$$E = 916 + 331 \log im \cdot i; \quad (4)$$

$$im \ 1 = 25,4 \text{ mm.h}^{-1};$$

$$331 \log 25,4 = 465;$$

$$916 - 465 = 451;$$

$$im \ 2 = 2,54 \text{ cm.h}^{-1};$$

$$331 \log 2,54 = 134;$$

$$916 - 134 = 782.$$

Rovnica (4) je redukovaná v tvare:

$$E = 451 + 331 \log im \ 1; \quad im \ 1 = \text{mm.h}^{-1}; \quad (5a)$$

$$E = 782 + 331 \log im \ 2; \quad im \ 2 = \text{cm.h}^{-1}. \quad (5b)$$

2. Transformovanie energie E z amerických foots /tons/ acre/inch: (symbol E vyjadruje kinetickú energiu zrážky). Prácu vyjadríme najprv v N, ktoré prevedieme na joule:

$$1 \left[\frac{\text{fts} \cdot \text{tons}}{\text{acre} \cdot \text{inch}} \right] = \left[\frac{0,3048 \text{ m}}{\text{fts}} \right] \left[\frac{8,899 \text{ N}}{\text{tons}} \right] \left[\frac{\text{acre}}{0,4047} \right] \left[\frac{\text{inch}}{25,4} \right] \left[\frac{\text{J}}{\text{N.m}} \right]$$

$$\left[\frac{\text{MJ}}{1,0 \cdot 10^6} \right] = 2,638 \cdot 10^{-4} \text{ MJ} \cdot \text{ha}^{-1} \cdot \text{mm}. \quad (6)$$

Rovnica 5a po redukovní bude mať tvar

$$E = 0,119 + 0,0873 \log im 1, \quad (7)$$

kde E je energia dažďa v MJ . ha⁻¹ na 1 mm výšky dažďa.

Hodnotu energie prívalovej zrážky na MJ . ha⁻¹ na 1 cm výšky zrážky vyjadruje rovnica (8):

$$E = 2,06 + 0,873 \log im 2, \quad (8)$$

Energiu prívalovej zrážky v J . m⁻¹ na 1 cm výšky zrážky vyjadríme:

$$E = 206 + 87,3 \log im 2, \quad (9)$$

Energiu vyjadrenú v J . m⁻² na 1 mm výšky zrážky vyjadruje rovnica (10) v tvare:

$$E = 119 + 87,3 \log im 1, \quad (10)$$

Celkovú energiu prívalovej zrážky E_c vyčíslime pomocou rovníc (7, 8, 9, 10) vynásobením celkovým zrážkovým úhrnom H_z prívalovej zrážky:

$$E_c = (2,06 + 0,873 \log im 1) \cdot Hz, \quad (11)$$

kde E_c — celková energia prívalovej zrážky vyjadrená v MJ . ha⁻¹ . cm,

im — intenzita zrážky v cm . h⁻¹,

H_z — úhrn prívalovej zrážky v cm.

Celkovú energiu prívalovej zrážky vyjadrenú v J . m⁻² cm vypočítame z rovnice (10)

$$E_c = (119 + 87,3 \log im 1) \cdot Hz. \quad (12)$$

Hodnotu faktora eróznej účinnosti prívalovej zrážky R vypočítame pomocou rovnice (2); za energiu E dosadíme rovnicu (11) alebo (12), ktorú vynásobíme maximálnou hodnotou 30-minútovej intenzity prívalovej zrážky:

$$R = (0,06 + 0,873 \log im 2) \cdot Hz \cdot I_{\max} \cdot 30, \quad (13)$$

$$R = (119 + 87,3 \log im 1) \cdot Hz \cdot I_{\max} \cdot 30. \quad (14)$$

Pomocou rovníc (13) a (14) vypočítaný R -faktor vyjadruje eróznú účinnosť prívalovej zrážky v MJ . ha⁻¹ . cm . h⁻¹ — rovnica (13) a MJ . ha . mm . h⁻¹ rovnica (14).

Na zisťovanie reprezentatívnych údajov faktora R je potrebné vyhodnotiť každú prívalovú zrážku z ombrografických záznamov dostupných v archíve SHMÚ. Podľa metodiky ÚVTIZ 11/83 zrážky do výšky 12,5 mm oddelené od predchádzajúcich a nasledujúcich 6-hodinovou prestávkou a zrážky, ktorých maximálna intenzita — 24 mm . ha⁻¹ sa nepočítajú. Ak je čas zrážky menší ako 30 minút, $I_{\max 30}$ sa rovná 2-násobku úhrnu zrážky H_z . Zrážky do 12,5 mm sa nepočítajú, lebo výška zrážky sa uvažuje pre vsak do pôdy.

F. Toman [9] vyhodnotil pre zrážkomernú stanicu Telč zrážky s úhrnom H_z — 10 mm s maximálnou intenzitou nad 20 mm.h⁻¹. Podobne ombrografické záznamy vyhodnotili T. Hrnčiarová [3] a Z. Krajčírová [4].

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Na vyhodnocovanie zrážkovej čiary prívalovej zrážky zavedieme pomocné symboly a zrážkovú čiaru rozdelíme podľa zmeny intezity na zrážkové oddiely a celkovú energiu zrážkového oddielu vypočítame zo vzťahu:

$$E \cdot c' = (2.06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h, \quad (15)$$

kde $E \cdot c'$ je celková energia zrážkového oddielu v Mj.ha⁻¹.cm,

i — intenzita zrážkového oddielu v cm.h⁻¹,

Δh — výška zrážkového oddielu v cm.

Analogicky pre energiu E zavedieme vzťah (16):

$$E = (2.06 + 0,873 \log i). \quad (16)$$

Celkovú energiu prívalovej zrážky vypočítame zo súčtu zrážkových oddielov vzťahom:

$$Ec = \sum_{j=1}^n E \cdot c' = \sum_{j=1}^n (2.06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h. \quad (17)$$

Intenzitné zmeny zrážkového oddielu zodpovedajú prírastku výšky h za čas t . Časové hodnoty a výšky zrážkových oddielov odčítame z obrázku: priebeh zrážkovej čiary. Z každého zrážkového oddielu vypočítame jeho intenzitu:

$$i' = \Delta h \cdot \Delta t, \text{ cm.h}^{-1}. \quad (18)$$

Celkovú energiu zrážkového oddielu $E \cdot c'$ vypočítame z rovnice (15) a celkovú energiu prívalovej zrážky Ec z rovnice (17). Hodnoty R -faktora prívalovej zrážky vypočítame z rovnice (17) zavedením hodnoty $I_{\max 30}$ z rovnice (2):

$$R = \left[\sum_{j=1}^n (2.06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h \right] \cdot I_{\max 30}, \quad (19)$$

kde: $\sum_{j=1}^n$ je súčet zrážkových oddielov,

j — j -ty úsek zrážkového oddielu,

n — počet zrážkových oddielov.

POSTUP VYHODNOCOVANIA

Intenzita zrážky sa počas jej trvania mení a každý (intenzitný) zrážkový oddiel vykazuje iné hodnoty energie E a celkovej energie $E \cdot c$. Hodnoty R -fak-

tora prívalovej zrážky na zrážkomernej stanici Švermovo z ombrografického záznamu zrážkovej čiary podľa grafu vyhodnotíme alternatívne:

1. Rozdelením zrážkovej čiary na zrážkové oddiely a pre každý zrážkový oddeľ vypočítame celkovú energiu zrážkového oddielu $E \cdot c'$ podľa rovnice (15) a celkovú energiu prívalovej zrážky Ec podľa rovnice (17). Výšku vsaku do pôdy neuvažujeme. Hodnotu $\{R_1\}$ vypočítame z rovnice (19), $I_{\max 30}$ vyhodnotíme z celej zrážkovej čiary;

2. Bez rozdelenia zrážkovej čiary na zrážkové oddiely s použitím celkového úhrnu zrážky $H_z = 2,12$ cm a priemernej intenzity $i_s = 2,12$ cm.h⁻¹ a $I_{\max 30} = 2,54$ cm.h⁻¹ (R_2);

3. S rozdelením zrážkovej čiary na zrážkové oddiely a celkovú energiu zrážkového oddielu $E \cdot c'$ podľa rovnice (15) počítať len pre $i \geq 2,4$ cm.h⁻¹ z celej zrážkovej čiary a $I_{\max 30} = 2,254$ cm.h⁻¹ z celej zrážkovej čiary (R_3);

4. Z celej zrážkovej čiary pre celkovú energiu Ec podľa rovnice (17) treba uvažovať len $E \cdot c'$, ktorých intenzita $i \geq 2,0$ cm.h⁻¹ a $I_{\max 30}$ z celej zrážkovej čiary (R_4);

5. Pre celkovú energiu prívalovej zrážky Ec podľa rovnice (17) treba uvažovať len intenzity zrážkových oddielov $i \geq 2,4$ cm.h⁻¹ nad 1,25 cm zrážkovej čiary a $I_{\max 30}$ z celej zrážkovej čiary (R_5);

6. Treba uvažovať len intenzity zrážkových oddielov $i \geq 2,0$ cm.h⁻¹ pre celkovú energiu zrážkových oddielov Ec podľa rovnice (15) a celkovú energiu prívalovej zrážky Ec podľa rovnice (17) nad 1,0 cm výšky zrážkovej čiary, $I_{\max 30}$ z celej zrážkovej čiary (R_6).

Vyhodnotenie faktorov R zrážkovej čiary podľa alternatív $R_1—R_6$ prevedieme podľa postupu vyhodnocovania z grafu a hodnoty vypíšeme do tabuľky.

Zrážkovú čiaru rozdelíme podľa zmeny intenzity na zrážkové oddiely (stĺpec 1 a 2). Pre každý zrážkový oddeľ Δt a Δh (stĺpec 3 a 4) vypočítame intenzity i' (rovnica (18)) zrážkových oddielov (stĺpec 5). Podľa rovnice (16) vypočítame energiu zrážkového oddielu E (stĺpec 5). Podľa rovnice (16) vypočítame energiu zrážkového oddielu $E \cdot c'$ (stĺpec 6) a celkovú energiu zrážkového oddielu $E \cdot c'$ podľa rovnice (15) (stĺpec 7). Hodnoty faktora eróznej účinnosti zrážkových oddielov $R_1—R_6$ (stĺpec 8) vyhodnotíme podľa rovnice (13) a (19).

Maximálnu 30-minútovú intenzitu prívalovej zrážky $\{I_{\max 30}\}$ odčítame z priebehu zrážkovej čiary alebo z tabuľky (stĺpec 3 a 5, súčet po sebe 30 min. a priemerná hodnota i) z celej zrážkovej čiary bez uvažovania vsaku výšky zrážky do 1,0 alebo 1,25 cm; je hodnota dvojnásobku 130:

$$I_{\max 30} = 1,27 \cdot 2 = 2,54 \text{ cm.h}^{-1}. \quad (20)$$

VYHODNOTENIE FAKTOROV R

1. Faktor R_1 vyhodnotíme podľa rovnice (19), podmienke vyhovuje $n = 9$ zrážkových oddielov, + $I_{\max 30} = 2,54$ cm.h⁻¹

$$R_1 = \left[\sum_1^9 (2,06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h \right] \cdot I_{\max 30}$$

$$= 5,0 \cdot 2,54 = 12,7 \text{ MJ.ha}^{-1} \cdot \text{cm.h}^{-1};$$

Tab. 1. Výpočet faktora R eróznej účinnosti prívalovej zrážky

Zrážka		Zrážkový oddiel		Intenzita	Energia	Celková energia	Hodnoty					
čas t	Výška h	t	h	i'	E	E'/c	R_1	R_2	R_3	R_4	R_5	R_6
{h/min}	{mm}	{min.}	{cm}	{cm.h ⁻¹ }	{MJ.ha ⁻¹ }	{MJ.ha ⁻¹ .cm}	{MJ.ha ⁻¹ .cm.h ⁻¹ }					
1	2	3	4	5	6	7	8					
17:13	1,8											
23	7,0	10	0,52	3,12	2,49	1,29						
29	9,0	6	0,2	2,0	2,32	0,46						
36	11,8	7	0,28	2,4	2,39	0,67						
38	12,8	2	0,1	3,0	2,48	0,25						
43	14,5	5	0,17	2,0	2,32	0,39						
50	17,0	7	0,25	2,14	2,35	0,59						
18:05	21,0	15	0,4	1,6	2,24	0,90						
10	22,5	5	0,15	1,8	2,28	0,34						
13	23,0	3	0,05	1,0	2,06	0,10	12,7	12,6	5,0	9,3	0	4,8
		$\Sigma 60^\circ$	$\Sigma 2,12$	$i_s = 2,12$	$\Sigma 20,9$	$\Sigma 5,0$						

2. Faktor R_2 vyhodnotíme pomocou rovnice [13]; namiesto hodnoty im 2 dosadíme z tabuľky (stĺpec 5) $is = 2,12 \text{ cm.h}^{-1}$ a $I_{\max 30}$ z rovnice [20]:

$$\begin{aligned} R_2 &= [(2.06 + 0,873 \log . 2,12) \cdot 2,12] \cdot 2,54 \\ &= 4,97 \cdot 2,54 = 12,6 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}; \end{aligned}$$

3. Faktor R_3 vyhodnotíme podľa rovnice [19], podmienke vyhovujú 2 zrážkové oddiely: $n = 2$, $I_{\max 30} = 2,54 \text{ cm.h}^{-1}$

$$\begin{aligned} R_3 &= \left[\sum_1^2 (2.06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h \right] \cdot I_{\max 30} \\ &= 1,96 \cdot 2,54 = 5,0 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}; \end{aligned}$$

4. Faktor R_4 vyhodnotíme z rovnice [19], podmienke vyhovuje $n = 6$ zrážkových oddielov, $I_{\max 30}$ z rovnice [20]:

$$\begin{aligned} R_4 &= \left[\sum_1^6 (2.06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h \right] \cdot I_{\max 30} \\ &= 3,65 \cdot 2,54 = 9,3 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}; \end{aligned}$$

5. Faktor R_5 : po odčítaní výšky vsaku zrážkovej čiary do pôdy 12,5 mm sa zrážkový oddiel, ktorý spĺňa podmienku $i \geq 2,4 \text{ cm.h}^{-1}$ na zrážkovej čiare nenachádza:

$$R_5 = 0;$$

6. Faktor R_6 vyhodnotíme z rovnice [19] a $I_{\max 30}$ z rovnice [20] po odčítaní 10 mm zo zrážkovej čiary pre vsak do pôdy a zrážkový oddiel $i \geq 2,0 \text{ cm.h}^{-1}$, podmienke vyhovuje počet zrážkových oddielov $n = 4$:

$$\begin{aligned} R_6 &= \left[\sum_1^4 (2.06 + 0,873 \log i) \cdot \Delta h \right] \cdot I_{\max 30} \\ &= 1,9 \cdot 2,54 = 4,8 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}. \end{aligned}$$

Z rozboru zrážkovej čiary vyplýva, že na výsledné hodnoty faktora R má vplyv fyzikálna veličina zrážky, teda intenzita zrážkového oddielu i' a prírastok výšky zrážkového oddielu h , za časové obdobie Δt ; $i' = \Delta t \cdot \Delta h$. Kombináciou fyzikálnej veličiny dažďa i' , vsaku zrážky do pôdy a celkového zrážkového úhrnu H_z vznikajú rôzne hodnoty faktora R (tab. 1) napr. $i' = 3,12 \text{ cm.h}^{-1}$ a výška zrážkového oddielu $\Delta h = 0,52 \text{ cm}$ $E \cdot c' = 1,29$ a hodnota faktora $R = 3,28 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}$. Pri intenzite $i' = 1,0 \text{ cm.h}^{-1}$ a $\Delta h = 0,05 \text{ cm}$ $E \cdot c' = 0,10$ a $R = 0,25 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}$.

Časť privalovej zrážky, ktorá sa podieľa na vytváraní erózneho procesu, nazývame aktívnou zrážkou. Kombináciou veľkosti vsaku do pôdy 1,25, resp. 1,0 cm, alebo bez uvažovania vsaku do pôdy a zmenou zrážkového oddielu intenzity $i' = \Delta t \cdot \Delta h$ pri podmienke $i \geq 2,4 \text{ cm.h}^{-1}$, resp. $i \geq 2,0 \text{ cm.h}^{-1}$, kedy vzniká povrchový odtok, boli vypočítané hodnoty R_1 až R_6 ; $R \in < 12,7; 9,3; 12,6; 5,0; 0; 4,8 > \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}$. Priemerná hodnota $\bar{R} = 7,4$; nestranný rozptyl

$N_{(x)} = \pm 12,4$ a smerodajná odchýlka $\delta x = \pm 4,6$. Výsledky dokazujú, že všetky zrážkové oddiely Δh , resp. celá zrážka H_z sa nepodieľa na vytváraní povrchového odtoku a erózných procesoch. Závisí od mnohých činiteľov: pôdnych, agrotechnických, dynamiky terénu a pod. Rozhodujúci činiteľ je pôdny — nasiakavosť do pôdy a vegetačný — aká hodnota zo zrážkovej čiary vsiakne do pôdy, a ktorú zachytí vegetačný kryt. Pri uvažovaní faktora R_3 je zrážka neerozívna, nevyvolá povrchový odtok a pri faktore R_1 a R_2 jeho hodnoty dosahujú 12,7 MJ.ha.cm.h⁻¹ a predstavuje vysokoerozívnu zrážku.

Pri vyhodnocovaní faktora sa vyskytujú objektívne a subjektívne chyby. Objektívne chyby vznikajú pri nedostatočnej starostlivosti o ombrograf: pri prudkých zrážkach sa zasekne zariadenie na zakreslenie zrážkovej čiary, alebo ho nevráti do počiatočnej polohy na kreslenie od nuly, nedostatok atramentu a pod. Tieto chyby veľmi ovplyvňujú výsledné hodnoty za ombrografickú stanicu. Subjektívne chyby vznikajú pri odčítaní: záznamy sú na štandardnom registračnom papieri v merítku vodorovnej osi času 1 h = 20 mm a zvislej osi zrážky 1 mm = 5 mm. Hrúbka zapísanej čiary sa pohybuje v rozmedzí od 0,6 do 1,1 mm. Pri presnosti odčítania zrážkového oddielu na minúty a desatiny milimetra hrúbka čiary ovplyvňuje presnú hodnotu intenzitného oddielu i .

Problematikou stanovenia hodnoty faktora R pre podmienky ČSFR sa zaoberalo viacero autorov, ktorých výsledky sú závislé od spôsobu vyhodnocovania:

— D. Zachar (1970) pre hercýnsko-karpatskú sústavu odporúča hodnotu $\bar{R} \in < 30 + 60 > [10]$;

— J. Pretl (1973) zostrojil mapu izo-erozívnych čiar priemernej ročnej hodnoty pre severné Čechy: $\bar{R} \in < 30 + 75 > [7]$;

— F. Toman (1982) vyjadril zmenu faktora eróznej účinnosti prívalového dažďa mapou izolínií pre južnú Moravu $\bar{R} \in < 16 + 36 > [9]$;

— V. Pasák, M. Janeček a M. Šabata (1983) pre ČR odporúčajú hodnoty $\bar{R} \in < 16 + 30 >$, priemernú hodnotu pre Stredné Čechy $R = 20 [6]$;

— F. Alena (1968) pre územie SR odporúča rozdeliť hodnoty R podľa krajov: Západoslovenský 30, Stredoslovenský 32, Východoslovenský 34 [1];

— T. Hrnčiarová (1986) zostrojila izolínie pre Východoslovenskú nížinu: $\bar{R} \in < 15 + 21 > [3]$;

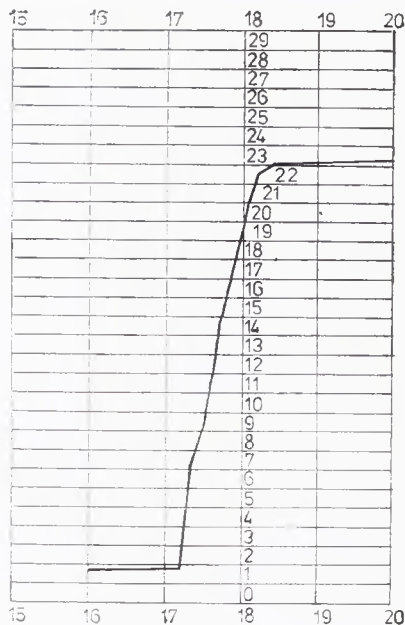
— A. Malíšek (1987) pre návrh protierózných opatrení s periodicitou výskytu $p = 0,1$ podľa výskytu priemerných ročných zrážok pre podmienky SR: $\bar{R} \in < 49 + 117 > [5]$;

— Z. Krajčířová (1988) zostrojila izoerodenty pre Podunajskú nížinu $R \in < 6 + 34 > [4]$.

ZÁVER

Faktor eróznej účinnosti prívalovej zrážky R závisí od fyzikálnych veličín intenzity a celkového úhrnu H_z . Pre potreby praxe treba vyčísliť hodnotu aktívnej zrážky len z tej charakteristiky zrážkovej čiary, ktorá vyvoláva povrchový odtok a erózne procesy. Počas prívalovej zrážky sa všetky zrážkové oddiely intenzity i' , resp. celá prívalová zrážka nepodieľa na vytváraní erózných procesov. Výskyt prívalových zrážok s približne rovnakými charakteristikami v

Graf. 1. Priebeh zrážky na ombrografickej stanici Švermovo dňa 3. 8. 1984.

určitých pôdno-klimatických podmienkach nadobúda rôzne hodnoty faktora R a jeho zavedenie do rovnice [1] spochybňuje výpočet veľkosti straty pôdy, a tým aj návrh protieróznych opatrení. Z rozboru zrážkovej čiary vyplýva, že interakcia $E \times I$ (energia $\times$ intenzita) vykazuje dobrú zhodu pre faktor eróznej účinnosti privalovej zrážky.

Jedným z rozhodujúcich činiteľov na určenie faktora R je veľkosť zrážky z celkového úhrnu, ktorá vsiakne do pôdy a stanovenie len toho zrážkového oddielu, ktorý sa podieľa na vytváraní povrchového odtoku. Zavedením jeho hodnoty do rovnice [19] treba postupovať takto:

1. Vyhodnotiť všetky dostupné ombrografické záznamy zo 198 ombrografických staníc v SR s počtom sledovania minimálne 15 rokov.

2. Varianty faktora R (R_1 až R_6) vypočítať v programe grafického odčítania zrážkovej čiary z OMG pásov, zaznamenať rok, mesiac a dekádu výskytu. Spôsob je rýchly a spoľahlivý, vylučuje subjektívne chyby pri odčítaní.

3. Podľa sústavy bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek zistiť výšku zrážky vsaku do pôdy. Problematiku odporúčam zjednodušiť; nebrať do úvahy sklonové pomery.

4. Pre každé katastrálne územie vyčíslíť hodnotu faktora R lineárnou interpoláciou najbližšie položenaj OMG stanice. Pre praktické použitie zhotovíť mapu ozolníí pre Slovensko.

5. Pre návrh protieróznych opatrení v podmienkach Slovenska odporúčam vyhodnocovať faktor R eróznej účinnosti privalovej zrážky podľa postupu R_6 a jeho relatívne hodnoty používať, pokiaľ nebude spresnený podľa uvedených podmienok.

1. ALENA, F.: Stanovenie straty pôdy eróznym splachom pre navrhovanie protieróznych opatrení na poľnohospodárskej pôde. ČSVTS, Bratislava, ŠMS 1986. — 2. HOLÝ, M.: Protierózná ochrana pôdy, Praha 1978. — 3. HRNČIAROVÁ, T.: Hodnotenie poľnohospodárskych plodín z hľadiska ochrany pôdy pred procesmi vodnej erózie. Zborník: Vývoj a perspektívy pozemkových úprav, Košice 1986. — 4. KRAJČÍROVÁ, Z. PÁLESCH, J.: Faktor erózneho účinnosti prívalového dažďa na vybranom území Zsl. kraja. Zborník úloh a meliorácií v súčasnom poľnohospodárstve, Vysoké Tatry 1988. — 5. MALÍŠEK, A.: Odhad veľkosti pôdných strát v podmienkach SSR. Úroda 9/1987. — 6. PASÁK, V., JANĚČEK, M.: Ochrana zemědělské půdy před erozí. Met. zav. výsl. výsk. do praxe, 1983, č. 11. — 7. PETL, J.: Návrh nového způsobu prognózy velikosti půdního smyvu v podmínkách ČSR {kandidátska disertace}. Praha 1973, ČVUT. — 8. ŠABATA, M.: Postup při výpočtu míry ohrožení pozemků erozí za přívalových dešťů. Záv. správa, Praha, VUM 1978. — 9. TOMAN, F.: Sezonálna výskytu erózne nebezpečných dešťů. Meliorace, Sborník ÚVTIZ 1/88. — 10. ZACHAR, D.: Lesnícke meliorácie. SNTL 1983.

Алойз Малишек

ОЦЕНКА ФАКТОРА ЭРОЗИОННОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ЛИВНЯ

Для возникновения эрозионного процесса основное значение имеет э́щая энергия капель воды падающих на почву; она является причиной разрушения почвенных агрегатов, в результате чего высвобождаются почвенные частицы, перемещаемые вследствие разбрызгивания на расстояние даже 2,5 м, а также причиной увеличения турбулентности поверхностного стока. Ливни (ливневые осадки) состоят из капель величиной d (0,4 — 5,0 мм), которые достигают скорости даже 9 м.с^{-1} при падении на поверхность почвы. На 1 м^2 в течение 1 секунды в среднем выпадает $10^6 \times (0,9 - 4,14)$ капель, которые в течение 30 минут создают энергию даже 300 МДж.

Фактор эрозионного воздействия ливня R выразили В. Х. Вишмайер и Д. Д. Смес как произведение кинетической энергии ливня и его максимальной 30-минутной интенсивности: $R = E \times I_{\text{max},30}$, причем кинетическую энергию определили формулой $E = 916 + 331 \log i$, выраженную в американских тоннах (фут/акр) на высоту 1 дюйм ливня в часах. Путем трансформирования интенсивности ливня (дюйм/час) и энергии E из американских единиц (футов/тонн/акр/дюйм) до единиц СИ получены формулы 11 и 12 для общей энергии ливня E_c в $\text{МДж.га}^{-1}.\text{см}$ и $\text{Дж.м}^{-2}.\text{см}$. Для оценивания ливневой кривой введены вспомогательные символы: распределение ливневой кривой в зависимости от изменения интенсивности на ливневые интервалы и общая энергия ливневого интервала E_c вычислялась по формуле 15: $E_c = (2,06 + 0,873 \log i') \cdot \Delta h$, причем $i' = \Delta t \cdot \Delta h$ ливневых интервалов (изменение прироста высоты Δh за период времени Δt). Величина R -фактора ливня вычислена по формуле 17 введением значения $I_{\text{max},30}$ из формулы 2, или же из формулы 20: $R = \sum_{j=1}^n (2,06 + 0,873 \log i') \cdot \Delta h_j \cdot I_{\text{max},30}$, где $\sum_{j=1}^n$ — сумма ливневых интервалов, j — j -тый отдел ливневого интервала и n — число ливневых интервалов изменения интенсивности i' ливневой кривой.

В результате комбинации физикальной величины дождя i' , просачивания осадков в почву и общей суммы осадков H_z , возникают разные величины R -фактора. Из анализа ливневой кривой следует, что интенсивность ливневого интервала i' и прирост его высоты Δh (таблица 1) наиболее влияют на значения R -фактора:

при $i' = 3,12 \text{ см.ч}^{-1}$ и $\Delta h = 0,52 \text{ см}$, $E'c = 1,29$ и значение $R = 3,28 \text{ МД.га}^{-1}.\text{см.ч}^{-1}$. При интенсивности $i' = 1,0 \text{ см.ч}^{-1}$ и $\Delta h = 0,05$, $E'c = 0,10$ и $R = 0,25 \text{ МД.га}^{-1}.\text{см.ч}^{-1}$.

В начале ливня часть осадков впитывается в почву и заполнит почвенные микро-впадины и остаток суммы осадков при определенной интенсивности ливневого интервала образует поверхностный сток. Эта часть ливня, которая участвует в образовании эрозионного процесса, называется активным ливнем. В результате комбинирования величины впитывания осадков в почву: 1,25 см и 1,0 см; или же без учета впитывания в почву и в результате изменения ливневого интервала интенсивности $i' = \Delta t.\Delta h$ при условии $i' \geq 2,4 \text{ см.ч}^{-1}$, или же $i' \geq 2,0 \text{ см.ч}^{-1}$, когда образуется поверхностный сток, альтернативно определены величины $R \in (12,7; 12,6; 5,0; 9,3; 0; 4,8) \text{ МД.га}^{-1}.\text{см.ч}^{-1}$. Средняя величина $\bar{R} = 7,4$; рассеяние $N(x) = \pm 12,4$ и стандартное отклонение $\sigma x = \pm 4,6$.

Одним из решающих факторов для определения относительной величины R -фактора является количество осадков, которое впитывается в почву из их общей суммы Nz и определение интенсивности ливневого интервала i' , участвующего в протекании эрозионных процессов. Результаты доказывают, что не все ливневые интервалы Δh , или же не все осадки Nz участвуют в создании поверхностного стока и в эрозионных процессах. Рекомендуется сделать анализ части ливневого интервала для $i' \geq 2,0 \text{ см.ч}^{-1}$ свыше 1,0 см ливневой кривой.

График 1. Ход ливня на омбрографической станции Швермово 03.08.1984 г.

Табл. 1. Вычисление фактора R эрозионного воздействия ливня.

Перевод: Л. П р а в д о в а

Alojz Malíšek

EVALUATION OF THE EROSION EFFECTIVENESS FACTOR OF A DOWNPOUR

The basic importance for creating erosion process has a total energy of water drops falling on a soil. It is a reason for breaking soil aggregates. Consequently the soil particles are released and transferred by splashing out to the distance up to 2,5 m and turbulence of surface runoff is intensified. Downpours contain drops in size d (0,4 + 5,0 mm). They reach speed up to 9 m.s^{-1} with fall on soil surface. On the average there fall, on 1 m^2 in 1 second 10% (0,9 + 4,14) drops, which create in 30 minutes energy up to 300 MJ.

Erosion effectiveness factor of a downpour R was defined by W. H. Wischmeier and D. D. Smith as a product of kinetic energy of downpour and its maximum 30 minutes intensity: $R = E \times \text{Imax.30}$. The kinetic energy was characterized with relation: $E = 916 + 331 \text{ Log } i$ expressed in American tons (foot/acre) to high of 1 inch of precipitation in hours. By transforming precipitation intensity (inch/hour) and energy E from American units (foots/tons/acre/inch) to SI units there were derived equations 11 and 12 for a total energy of downpour Ec in $\text{МД.га}^{-1}.\text{см}$ and $\text{J.m}^{-2}.\text{см}$. For evaluation of precipitation line there were used auxiliary symbols: break up of precipitation line according to intensity to precipitation divisions and a total energy of precipitation division Ec' reckoned from relation 15: $Ec' = (2,06 + 0,873 \text{ Log } i') \cdot \Delta h$, $i' = \Delta t.\Delta h$ of precipitation divisions (change of height increase Δh in time period Δt). A value of

R-factor of a downpour reckoned from equation 17 by introducing a value $I_{\max} 30$ from equation 2 or as the case may be from equation 20: $R = \left[\sum_{j=1}^n (2.06 + 0.873 \log i') \cdot \Delta h \right] \cdot I_{\max} 30$, where $\sum_{j=1}^n$ is a total of precipitation divisions, $j = j$ -part of precipitation division and $n =$ number of precipitation divisions of intensity change i' of a precipitation line.

Various values of R-factor result from combination of physical rain quantity i' , precipitation infiltration into soil and from a total precipitation H_z . The analysis of precipitation line results in the following. The precipitation division intensity i' and its increase of height Δh (Table 1) influence most the values of R-factor: with $i' = 3.12 \text{ cm.h}^{-1}$ and $\Delta h = 0.52 \text{ cm}$, $Ec' = 1.19$ and value $R = 3.28 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}$. With intensity $i' = 1.0 \text{ cm.h}^{-1}$ and $\Delta h = 0.05 \text{ cm}$, $Ec' = 0.10$ and $R = 0.25 \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}$.

At the beginning of precipitation a part infiltrates into soil and fill in soil micro-depressions. The rest of a total precipitation, with a certain intensity of precipitation division, creates a surface runoff. We call this precipitation part, which participates in creating erosion process, an active precipitation. There were alternatively determined values $R \in (12.7; 12.6; 5.0; 9.3; 0; 4.8) \text{ MJ.ha}^{-1}.\text{cm.h}^{-1}$ with combination of rate of precipitation infiltration into soil: 1.25 cm and 1.0 cm; or as the case may be without thinking an infiltration into soil and with a change of precipitation division of intensity $i' = \Delta t \cdot \Delta h$ with condition $i' \geq 2.4 \text{ cm.h}^{-1}$ or as the case may be with condition $i' \geq 2.0 \text{ cm.h}^{-1}$ when a surface runoff creates. Average value $\bar{R} = 7.4$; impartial dispersion $N(x) = \pm 12.4$ and standard deviation $\sigma x = \pm 4.6$.

One of the decisive factors for determination a relative value of R-factor is a rate of precipitation which infiltrates into soil from a total precipitation H_z as well as setting out a precipitation division intensity i' which participates in creating erosion processes. The results proved that all precipitation divisions Δh , or as the case may be a whole precipitation H_z , doesn't participate in creating surface runoff and erosion processes. It is recommended to analyse a part of precipitation division for $i' \geq 2.0 \text{ cm.h}^{-1}$ above 1.0 cm of precipitation line.

Graph 1. Precipitation curve on ombrographical station Švermovo of August 3rd, 1984.

Table 1. Reckoning the erosion effectiveness R factor of a downpour.

Translated by J. S ý k o r o v á